

Tanúvallatási jelentés az 1689. évi brassói tűzvészről*

Brassó történetének legnagyobb csapásaként él a köztudatban az 1689. évi tűzvész, amely mintegy 300 ember életét követelte, és több száz lakóház mellett a város középületeit és szellemi kincseinek nagy részét is elpusztította. A lángok martalékká lett az iskola, a tanácsháza és a benne őrzött levéltár, Honterus humanista könyvtára és tizenhárom magánkönyvtár, a vásárcsarnok és több templom, köztük az evangélikus főtemplom is, amelynek ragadványneve is – Fekete-templom – a tűz pusztításának emlékét idézi. A helyreállítási munkálatok egészen az 1770-es évekig tartottak.¹

Az 1689. április 21-én délután kezdődő tűzvészről több szemtanú is megemlékezett. A legrészletesebb leírás Marcus Fronius lelkészről származik, aki a tűzvész következtében egész vagyonát, könyvtárát és kéziratait is elveszítette. Az utókorra jelentős hatást gyakorolt Martin Seewaldt városi titkár 1694-ben megfogalmazott krónikája, amely a brassói szenátus megbízásából készült és a helyreállított templomtorony gombjában kapott helyet.² További hosszabb-rövidebb szemtanúleírások születtek Asasrela Mederus, Cserei Mihály, Stephan Filstich, Martin Ziegler és Andreas Gunesch tollából.³

Ahogy a tűzvészt átélte szemtanúk, úgy az utókor számára is megkerülhetetlen feladattá vált, hogy állást foglaljon a tűz okával kapcsolatban, vagy legalábbis rámutasson a lehetséges válaszokra – az esemény rekonstruálása, a pusztítás mértékének,⁴ építészettörténeti jelentőségének⁵ meghatározása mellett. Az egykorú források azonban csupán a kor politika- és esztétorténeti kontextusában értelmezhetők.

* A szerző az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának tudományos munkatársa. A közlemény az *Erdélyi városok a Habsburg-uralom kezdetén Szeben és Brassó példáján (1685–1711)* című, 121235. számú posztdoktori projekt keretében készült, amely a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a PD 16 pályázati program finanszírozásával valósul meg. A kapcsolódó bécsi források kutatását számomra a Tempus Közalapítvány 2018. évi Collegium Hungaricum ösztöndíja biztosította. Ezúton köszönöm Barta M. Jánosnak és Szabó András Péternek a forrás összeolvasásában nyújtott segítséget, valamint Ziegler Ágnesnek és Szabó András Péternek a közleménnyel kapcsolatos észrevételeit.

¹ A tűzvész történetét historiográfiai áttekintéssel ld. ZIEGLER Á., 2018, 95–103; PHILIPPI–WIRTH-POELCHAU, 1989, 134–141. (Maja Philippi bevezetője Fronius krónikája tűzvészre vonatkozó részének német nyelvű fordításához.)

² A toronygombíratok műfajára ld. KESZEG, 2006.

³ ZIEGLER Á., 2018, 98–99., PHILIPPI–WIRTH-POELCHAU, 1989, 134–135.

⁴ Maja Philippi osztóbíráskodási jegyzőkönyvek vizsgálatával rámutatott arra, hogy bár Erdély leggazdagabb városa számára óriási veszteséggel járt a tűzpusztítás, annak mértéke nem volt akkora, mint amekkorának a szemtanúk feljegyzései alapján gondolnánk. PHILIPPI–WIRTH-POELCHAU, 1989, 135–139.

⁵ ZIEGLER Á., 2018.

A törökellenes visszafoglaló háború első éveiben Erdély a Habsburg Monarchia hadműveleteinek keleti támaszpontjává vált, ami a jelentősebb erődítmények és városok – többek között Brassó – katonai megszállását eredményezte. A város polgárságának egy része azonban 1688 májusában megtagadta a Fellegvár átadását a császári csapatoknak. A két hétig tartó felkelés leveréssel, majd egy hosszabb kivizsgálást követően, 1689 őszén súlyos megtorlással végződött. A város lakosságának pedig 1689 januárjától kezdve jelentős számú helyőrséget kellett befogadnia, amelyet tetézték a háború miatt megemelkedett különféle pénz- és terményadók.⁶

Nem csoda, hogy a polgárság és a katonaság között fennálló feszültség a tűzvész okával kapcsolatos feltételezésekben is tükröződik. A kortárs vélekedéseket lejegyző Fronius szerint a városba beszállsolt katonaság a polgárságot gyanúsította, mintha a lakosság ily módon akarta volna elűzni a gyűlölt megszállókat. Egyesek Thököly akciójának tartották a város égését, mások pedig a császári katonaságot vélték a tűz okának. Abban azonban – Fronius szerint – egyeztek a vélemények, hogy gyújtogatás történt.⁷ Cserei annak a közvélekedésnek adott hangot, miszerint a tűz okozója a brassói helyőrség lett volna: „A tűz indulatját maig sem tudja senki bizonyosan, sok rátiókkal való gyanóság vagyon, hogy a német praesídium indította volna, melyben kevés kétség is lehet; de mi végre s ki factiójából, az titokban vagyon.”⁸ Tény, hogy a kortárs leírások több helyen számolnak be katonák lövéséről meggyulladt háztetőkről,⁹ némelyek pedig a templomra hulló tűzgolyóról vagy később előkerülő lövedékek darabjairól tudósítanak.¹⁰ Brassó 18. századi helytörténetírója, George Michael Gottlieb von Herrmann, aki fiatalkorában még hallotta a szemtanúk elbeszélését, a császári katonaság bosszúakciójának tartotta a város égését, ami a tűzvész alatti rablásra is lehetőséget adott.¹¹ 19. századi feldolgozásában Friedrich Philippi az ismert források alapján valószínűnek tartotta, hogy a közkatonák akciója volt a háttérben, akik lövéseikkel terjesztették volna tovább a tüzet, ezzel juttatva kifejezésre a polgárság iránti ellenérzéseiket és teremtve lehetőséget a fosztogatásra.¹²

Az újabb feldolgozások szerzői a gyújtogatás kérdésében óvatosságra intenek. Maja Philippi rámutatott, hogy a forróság és az erős szél miatt könnyen továbbterjedhetett a tűz a zsindeellyel fedett háztetőkön. Kizártnak tartotta, hogy a katonai vezetés szervezett gyújtogatásáról lett volna szó – figyelembe véve Brassó gazdasági és stratégiai jelentőségét –, ugyanakkor elképzelhetőnek vélte néhány katona kisebb gyújtogatási kísérletét. A sokáig sértetlenül megmaradó evangélikus főtemplom esetében azonban szerinte szándékos gyújtogatásról is szó lehetett, figyelembe véve az épület szimbolikus jelentőségét és a

⁶ A felkelésre: PHILIPPI, F., 1878; PHILIPPI, M., 1984.

⁷ PHILIPPI–WIRTH-POELCHAU, 1989, 151.

⁸ CSEREI, 1983, 219.

⁹ PHILIPPI–WIRTH-POELCHAU, 1989, 152; GUNESCH, 299.

¹⁰ „Und dass es kein gewöhnliches und sich gelassenes Feuer gewesen sei, ist sattsam zu schliessen aus denen hin und wieder gefundenen, teils zersprungenen, teils noch ganzen mit Feuer-Materie angefüllten Granaten, wie denn auch von glaubwürdigen Personen berichtet worden, man habe unter das Kirchendach Feuerkugeln fliegen gesehen.” SEEWALDT, 571; PHILIPPI–WIRTH-POELCHAU, 1989, 152, 154.

¹¹ HERRMANN, 1883, 10–12.

¹² PHILIPPI, F., 1878, 31–32.

szemtanúk vallomásait a templomra hajított tűzgolyókról és az épületben talált gránátokról.¹³ Újabban Ziegler Ágnes művészettörténész a templom újjáépítését feldolgozó monográfiájában rámutatott arra, hogy a tűzvész leírásaiban – többek között Marcus Fronius kéziratban maradt tűzprédikációiban – és a tűz kitörése okának keresésében a szerzők toposzokat alkalmaznak, ami óvatosságra int a szemtanúbeszámolók olvasása során. Úgy véli, a templom faszerkezete könnyen meggyulladhatott a környező épületekről.¹⁴

Mindezek alapján megállapítható, hogy sem az egykorú leírásokban, sem a későbbi feldolgozásokban nem alakult ki konszenzus az 1689. évi tűzpusztítás okát illetően. A kérdés vizsgálatába új szint visz, és a tűzvész lefolyására vonatkozó ismereteinket bővíti az a tanúvallatási jegyzőkönyv, amely az esemény után mintegy két héttel, 1689. május elején készült Brassó egyik külvárosában (*in suburbio ... civitatis Brasso*) – feltehetően Bertalan külvárosban –, miután I. Apafi Mihály fejedelem vizsgálatot rendelt el az ügyben.¹⁵ A Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Igazgatóságán, az egykori Szász Nemzeti Levéltár oklevélgyűjteményében¹⁶ őrzött jegyzőkönyv egy Apafi Mihály fejedelemnek címzett, egykorú másolatban fennmaradt latin nyelvű tanúvallatási jelentés (*inquisitoriae-relatoriae*) része,¹⁷ amely magában foglalja a fejedelem vallatólevelének másolatát is.¹⁸ Ebből kiderül, hogy a fejedelem köröspataki Kálnoky Farkas táblai ülnököt, valamint a nagyobb kancellária írnokait Brassó főbírájának, esküdt polgárainak, szenátorainak és egy segesvári lakosnak a kihallgatásával bízta meg, amire május 5-én került sor Brassó külvárosában, Kötélgyártó Mihály Hosszú utcai házában.¹⁹ A vizsgálatról az április 20–30. között Fogarason ülésező deputáció határozott.²⁰

A mintegy ötven tanút – „tekintélyes brassói lakosokat” és az elővárosokban élőket – megszólaltató magyar nyelvű jegyzőkönyvből fény derül a tűz kezdetének és elterjedésének eddig ismeretlen részleteire, de rávilágít a lakosság és a megszálló katonaság közötti feszültségre, valamint a szemtanúk mentalitására is. A megkérdezettek között találunk brassói városi vagy egyházi hivatalnokokat, tanácsosokat és egyszerű polgárokat, de szolgálókat is – szászokat és magyarokat egyaránt.

A forrás alapján az eddigi ismeretekhez képest pontosítható a tűz kezdetének helyszíne: öt tanú vallomása erősíti meg, hogy a tűz a Fekete utcában lakó Süveges György házánál kezdődött, melynek zsindele lángra kapott (42., 47., 48., 49., 50.), majd innen terjedt tovább a

¹³ PHILIPPI–WIRTH-POELCHAU, 1989, 140–141.

¹⁴ ZIEGLER Á., 2018, 99–103.

¹⁵ A fejedelem parancsára indított vizsgálatról több egykorú forrás is tudósít röviden, sőt Marcus Fronius néhány tanú vallomását is ismerte. PHILIPPI–WIRTH-POELCHAU, 1989, 151–152.

¹⁶ Az oklevélgyűjtemény 17. század végi irataira: SZIRTES, 2015, 7–8.

¹⁷ Kelt: Brassó külvárosa, 1689. május 6.

¹⁸ Kelt: Fogaras, 1689. május 3.

¹⁹ A Hosszú utca (Langgasse / Strada Lungă) a várfalakkal körülvett városból a falakon kívüli Óbrassóba, illetve az annak északi részén található Bertalan külvárosba (Bartholomä / Bartolomeu) vezetett.

²⁰ EOE, XX., 25. Eredetileg Kálnoky Farkas, Hadnagy János, valamint egy írnok Brassóba küldéséről döntött, továbbá rendelkezett arról, hogy Nalácsi István, Teleki Mihály és Bánffy György Szebenben tárgyaljon a brassóiak érdekében.

szomszédos Vár utcába.²¹ Azt eddig is tudtuk, hogy a tűz terjedéséhez jelentősen hozzájárult az erős szél,²² azonban a tanúvallomásokból az is kiderül, hogy a tűz idején – több szerencsétlen baleset eredményeként – a város vízellátása is megakadt (20., 30., 31., 32.).

Arra a kérdésre, hogy ki volt a tűz okozója, egyetlen tanú sem adott egyértelmű választ. Ehhez a szükséztudáshoz hozzájárulhatott a lakosság félelme. Ekkor ugyanis nem csupán a tűzvész, hanem az 1688. évi felkelés ügye sem volt még tisztázva. A lázadást követően húsz polgár egy évig raboskodott a várban, a még 1688-ban Antonio Carafához küldött bocsánatkérő küldöttség tagjai pedig egy időre a szebeni börtönben kötöttek ki. Utóbbiak közé tartozott a felkelők által halálra ítélt Georg Jekel tanácsos is,²³ aki a tűvésszel kapcsolatos 1689. májusi kivizsgálás tanúi között is szerepel.²⁴

Ha nyílt állásfoglalásra nem is vállalkoztak a megkérdezettek, vallomásaikból több olyan körülményre is fény derül, amelyek párhuzamba állíthatók az elbeszélő forrásokból ismert, gyújtogatásra utaló részletekkel. Két tanú említi, hogy egy muskétás rálőtt a puskaporos (Venczel György) házára, melynek következtében a puskapor felrobbant (1., 6.), egy másik muskétás pedig Rozsnyai János Szentlélek utcai házára löve okozta annak meggyulladását (2.). Valentin Pleckerné házában is puskapor robbant (11.). Arra vonatkozóan, hogy egyszerre több helyen gyulladt-e meg a város, többen burkolt igenlő választ adtak, felhozva, hogy a város egymástól távolabb eső részei (Fekete utca – Lópiac és Templomudvar) egyszerre égtek (20., 21., 22., 23., 26., 27., 28., 29., 31.). Egyesek a házakból előkerülő gránátarabokról számoltak be (7., 9., 10., 17.), valaki pedig kenderbe csomagolt rakétát talált a Vár utcában (18.).

Néhány tanú a főtemplom és a tanácsháza égésével kapcsolatban is nyilatkozott. A városbíró látni vélte, hogy „az templomnak az patika felől való részire valami tüzes szerszám esék” (1.), Johann Albrich ugyancsak „tüzes golyóbist” látott a templomra esni (4.). A városgazda úgy látta, hogy egy rakéta gyújtotta fel a tanácsház melletti tornyot (5.), egy tanácsos pedig a tanácsháza közelében puskapor robbanásáról beszél („az tanácsház fundamentuma alól is az csorgókút felől is felvetődék az puskapor”) (11.).²⁵

²¹ Több krónikás a Fekete utcát említi a tűz kezdetének. PHILIPPI–WIRTH-POELCHAU, 1989, 143; SEEWALDT, 570; FILSTICH, 294; ZIEGLER, 530. Egy kortárs beszámolója szerint a Fekete utcában először ki-gyulladt háznak ekkor még a tűzhelyében sem volt tűz. Az oda beszállásolt császári katonák próbáltak tüzet csíholni, amikor hirtelen lángra kapott az épület: „Ad ipsum ergo caminum nec opinato prorumpens flamma opinione celerius vicina quoque corripuit.” FRONIUS EXUSTIO, 417. Wirth-Poelchau fordításában: „Gerade an dieser Feuerstätte also brach unvermutet und plötzlich das Feuer aus und griff mit ungeahnter Schnelligkeit auf die benachbarten Gebäude über.” PHILIPPI–WIRTH-POELCHAU, 1989, 143.

²² FILSTICH, 294.

²³ PHILIPPI, M., 1984, 267–270.

²⁴ Az eljárás hangulatával kapcsolatban Fronius megjegyzi, hogy a tanúk úgy vallottak, mintha a fejedelmi küldöttek mellett egy császári (tiszt) állt volna. PHILIPPI–WIRTH-POELCHAU, 1989, 151. A katonasággal szemben elfogult Fronius Thököly zernyesti betörésekor (1690. augusztus 21.) már nyíltan megfogalmazta véleményét a tűzvész okával kapcsolatban. Gúnyversében a Fellegvárba visszavonuló brassói helyőrség eltűnésének örvend, akiket a tűzvész okozóinak tart: „Die Euch wollten gar verbrennen, / Sind die Nacht heimlich entronnen.” FRONIUS TAGEBÜCHER, 254–255.

²⁵ A tanácsháza égésével kapcsolatban Mederus is megjegyzi, hogy annak ellenére gyulladt meg, hogy elkülönülten állt a többi épülettől. MEDERUS, 310.

Mindezek az esetek egyes katonák gyűjtogatási akcióira utalnak. A vallomásokból kirajzolódó kép azonban nem egységes. Egy szabó, elbeszélése szerint császári katonákkal találkozott, akik gyanúsak tartották, hogy egyszerre több helyen ég a város (31.). Bár az egykorú elbeszélők szerint a katonák oltás helyett főleg fosztogatással voltak elfoglalva,²⁶ az egyik tanú a puszkapor robbanása során keletkezett tűz oltásában segédkező katonákról emlékezett meg (12.).

A tanúvallomások nem csupán a tűz kezdetével és elterjedésével kapcsolatos mozzanatokról tudósítanak, hanem a helyi lakosság és a beszállsolt katonaság közötti feszültséget és egyben a kor szemléletét is jelzik. A tanúk különféle fenyegetéseket idéztek fel, amelyek a megszálló katonaság és környezete szájából hangzottak volna el a tűzvész előtt (13., 14., 15., 16.). A szász háziasszonyát figyelmeztető német szolgálóasszony a tűzvész előtt két nappal állítólag a következőképp fenyegetőzött: „Miért éltek ilyen fösvényül? Mert az mitek van, az sem tiétek. Meglátjátok, rövid nap mint jártok!” (13.). E jelenetek párhuzamát látjuk Froniusnál, aki a tűzvész kapcsán egy katona előzetes figyelmeztetését említi,²⁷ vagy a kor szebeni krónikásánál, aki egy katonafeleséggel összehozó polgárasszony szájából elhangzott fenyegető jóslatot idéz fel.²⁸ E megnyilvánulások kiértékelése során figyelembe kell venni a 17. század végén eluralkodó, a különféle csapásokat – így a tűzvészt is – Isten haragjaként értelmező apokaliptikus szemléletet, amely a korszak historiográfiájában is tükröződik.²⁹

A várost ért szerencsétlenségnek hamar híre kelt. A brassói tanács 1689 áprilisában a tűzkárra hivatkozva különféle engedményeket kért, amelyet az ekkor ülésző deputáció, majd a májusban Fogarason összeülő rendek is figyelembe vettek. Az országgyűlés ezen felül 10 000 forintot ajánlott fel a templom újjáépítésére. Júniusban a deputáció Brassó és külvárosa leégett részei számára négy év adómentességről határozott, amely később két évre lett csökkentve. I. Lipót 25 000 forint adót elengedett a városnak.³⁰

A kihallgatás eredményére, a vizsgálat további lépéseire vonatkozóan azonban – egyelőre – nincsenek információink.³¹ Jogosan feltételezhető volna egy hadbíróság általi tanúvallatás a katonaság körében. Bár az Udvari Haditanácshoz Veterani erdélyi főparancsnok 1689. április 13-i jelentése mellett Pace városparancsnoknak a brassói tűzvészről írt – nyilván későbbi – beszámolója is befutott, és a haditanács már május 8-án utasítást adott az ügy kivizsgálására, annak teljesítésére vonatkozó forrás nem került elő.³² Lehetséges, hogy az ügy elsikkadt a háborús események és a főparancsnok-

²⁶ PHILIPPI, F., 1878, 31.

²⁷ PHILIPPI–WIRTH-POELCHAU, 1989, 152, 162–163.

²⁸ CFLO, 1848, 270; SZEGEDI, 2002, 233.

²⁹ Bővebben: ZIEGLER Á., 2018, 97, 100–101; ZIKELI, 2007, 59–62, 94, 183–184.

³⁰ EOE XX., 24–29, 236–237, 242–243; PHILIPPI, F., 1878, 32.

³¹ Egyelőre sem a Brassóban és Szebenben, sem a Bécsben folytatott levéltári kutatásaim nem vezettek eredményre. A Gyulafehérvári Káptalan Lymbusában (MNL OL F 12) sem várható eredmény. Ezúton köszönöm Kovács Zsuzsanna főlevéltáros tájékoztatását.

³² ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 345r.; Uo. HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 215v.; Az Udvari Haditanács Veteráninak, 1689. május 8. ÖStA KA AFA 1689 Türkenkrieg 1689–5–4. Pace jelentése nem maradt fenn.

váltás sodrásában.³³ A tanúvallomások kiegészítik eddigi ismereteinket a tűzvész lefolyására vonatkozóan, a szemtanúknak a tűz okával kapcsolatos megjegyzései pedig lehetővé teszik a kérdés későbbi mélyelemzését. A forrás mindemellett új adalékokkal szolgál a kor politika-, művészet- és mentalitástörténetének vizsgálatához.

A forrásközleményben a rövidítéseket jelölés nélkül feloldottam, a szöveget értelem-szerűen központoztam.³⁴ A tanúvallomásokban szereplő idézeteket dőlttel szedtem. A magyar nyelvű részt modernizált átírásban közlöm, a nyelvi sajátosságok egy részének megőrzése mellett.³⁵ A hely- és keresztneveket, valamint a közismert nemesi családneveket modern formában, a többi családnevet betűhív alakban közlöm.³⁶ Indokolt esetben egyes szavak betűhív formáját is feltüntettem lábjegyzetben. A családnévként is előforduló mesterségnevek esetében csupán ott használtam nagybetűt, ahol tulajdonnév jellegük egyértelműen megállapítható volt. A magyar szövegben előforduló latin szavakat magyaros formában közlöm.

A forrás latin szövegrészét és a tanúvallomásokat bevezető, illetve lezáró latin mondatokat humanista átírásban adom közre. Nagybetűvel csupán a tulajdon-, nép- és hónapneveket írtam. A kétpontos y-t két i-re cseréltem. A számneveket a szövegben szereplő formában hagytam, azonban a sorszámnevek rövidítését (pl. 1mum) feloldottam. A tulajdonneveket betűhív alakban hagytam.

A forrásban szereplő személyek közül az ismertebb tisztségviselők beazonosítására törekedtem, és csupán fontosabb tisztségeiket tüntettem fel. A szöveg értelmezését megkönnyítik a Brassó történelmi belvárosáról készített térképek.³⁷

Forrás

Brassó külvárosa, 1689. május 6.

SJAN Sibiu, Col. med. U VI. 1636.

Illustrissime ac celsissime princeps, domine, domine nobis clementissime.
Fidelitatis fideliumque servitiorum nostrorum in gratiam illustrissimae celstudinis
vestrae humilimam debitamque semper oblationem.

Vestra clementer nosse dignetur illustrissima celsitudo, nos litteras illustrissimae celsitudinis vestrae compulsoriales pariter et attestatorias pro parte et in persona generosi

³³ A Belgrádhoz vonuló Veterani ugyanis április végén átadta a főparancsnokságot Heißlernek. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 343v.

³⁴ A közlési elvek kiindulópontjául a Fons ajánlása szolgált: BAK, 2000; OBORNI, 2000.

³⁵ A szómagyarázatokhoz felhasznált lexikonok: CZUCZOR–FOGARASI, 1862–1874, EMSZT.

³⁶ A Georg, Georgi, Georgius névalakokat egységesen György-ként tüntettem fel.

³⁷ NUSSBÄCHER, 1978, 15–17; PHILIPPI–WIRTH–POELCHAU, 1989, 142; ROTH, 2010, melléklet.

Stephani Polos de Szentkatolna³⁸ causarum celsitudinis vestrae fiscalium in Transylvania directoris, ratione officii sui directoris confectas et emanatas, nobisque inter alios celsitudinis vestrae humiles, fidelesque servitores litteris nominanter in iisdem conscriptis, praeceptorie sonantes et directas, honore et obedientia, quibus decuit recepisse in haec verba.

Michäel Apafi Dei gratia princeps Transylvaniae, partium Regni Hungariae dominus et Siculorum comes. Fidelibus nostris universis et singulis, egregiis et nobilibus, pariter etiam ignobilibus ac aliis cuiusvis status, bonae tamen honestaeque famae et conditionis utriusque sexus hominibus ubivis in ditione nostra constitutis et commorantibus praesentes nostras visuris, salutem et gratiam nostram. Exponitur nobis in persona generosi Stephani Palos de Szentkatolna, causarum nostrarum fiscalium in Transylvania directoris ratione officii sui directoratus, qualiter ipse medio vestri ratione et praetextu certorum quorundam negotiorum suorum ratione officii sui directoratus coram declarandorum in praesentia generosorum, egregiorum et nobilium, prudentum et circumsectorum Volfgangj Kálnakj de Körispatak,³⁹ Michäelis Szilágyi, Gabrielis Gidofalvi, Stephani Csernaton, Samuelis Fejértó et Joannis Panithi, Cancellariae nostrae Maioris et Aulicae iuratorum scribarum et notariorum⁴⁰ de curia nostra per nos ad id specialiter exmissorum, ut et iudicis primarii caeterorumque iuratorum civium ac senatorum civitatis nostrae Brasso, nec non Joannis Hornung incolae et inhabitatoris civitatis nostrae Segesvár, hominum videlicet nostrorum pro iurium suorum ratione officii sui directoris tuitione ac defensione quasdam fassiones et attestaciones celebrari facere vellet, iure admittente. Cum autem veritatis fassio iustitiaeque recognitio nemini sit abneganda, proinde vobis harum serie committimus et mandamus firmiter, ut dum et quandocumque cum praesentibus simul vel divisim fueritis requisiti, statim vos sub onere singularum sedecim marcharum gravis ponderis per eos, quorum interest seu intererit, irremissibiliter exigendarum ad diem et locum per ipsum exponentem vel homines illius ad id transmittendos vobis praefigendos, in praesentia dictorum hominum nostrorum personaliter accedere, ibique ad fidem vestram Deo debitam qualiscumque vobis de et super rebus coram interrogandis constiterit certitudo veritatis, suo modo dicere, fateri et attestari [1r] modis omnibus debeatis et teneamini. Super quibus quidem fassionibus et attestacionibus vestris litteras tandem per praefatos homines nostros sub sigillis suis fide eorum mediante conscribendas annotato exponenti iurium ratione officii sui directorum uberiores futuras ad cautelam necessarias extradari volumus et iubemus communi iustitia et aequalitate suadente. Secus non facturi. Praesentibus perfectis exhibenti restitutis. Datum in arce nostra Fogaras die tertia mensis Maii, anno Domini millesimo sexcentesimo octuagesimo nono.

³⁸ Szentkatolnai Polos István 1687–1689 között kincstári jogügyigazgató (fiscalis director). TRÓCSÁNYI, 1980, 364. Vö. TÖDÖS S., 1999.

³⁹ Köröspataki Kálnoky Farkas, a fejedelmi tábla ülnöke (1685–1689), az 1685–1690 között működő deputatio tagja. TRÓCSÁNYI, 1980, 150, 360.

⁴⁰ A nagyobb kancellária írnokai. Működésük más források alapján az alábbi időszakokra adatolt: Szilágyi Mihály (1679–1689), Gidófalvi Gábor (1688–1689), Csernátóni István (1689), Fejértói Sámuel (1688–1689), Panithi János (1672–1685). TRÓCSÁNYI, 1980, 190–196.

Erantque in integra plagula eaque simplici pappyro in inferiori earundem margine in medio solito videlicet loco, sigillo illustrissimae celsitudinis vestrae iudiciali et authentico super cera rubra ductili communitae et roboratae patenterque confectae et emanatae adiecta ad cilicem earundem, lecta manu propria.

Quibus receptis, nos mandatis illustrissimae celsitudinis vestrae semper et in omnibus, uti tenemur et par est, obedire ac satisfacere volentes, in hoc anno millesimo sexcentesimo octuagesimo nono, die vero quinta mensis Maii in suburbium civitatis celsitudinis vestrae Brasso,⁴¹ consequenterque domum Michäelis Körélgjárto in platea vulgo Hoszszu⁴² vocari solita existentem habitam cum praeinsertis celsitudinis vestrae litteris compulsoriis pariter et attestatoriis tamen officii introscripti domini exponentis confectis accessisse, ibique universos et singulos testes infrascriptos nobis in praesentiam citatos, exacto prius ab iisdem firmissimo, iure iurandi sacramento de et super utro nobis a praespecificato generoso exponente, tamen praefati officii Directoratus oblato ad fidem eorum Deo debitam examinasse et inquisivisse, qui nobis talem tandem dederrunt certitudinem veritatis.

Utrum super eo?

1. Tudod-e, láttad-e vagy bizonyosan hallottad-e, az elmúlt napokban micsoda tűz által égett el Brassó? Hol kezdődött az tűz? Ki volt az oka?
2. Tudod-e, láttad-e vagy hallottad-e, hogy ez az brassai égés csak egy helyen vagy egyszerűen több helyeken is gyulladt volna meg? Találtattak-e jelei az égésnek? S micsodák? Az égésnek alkalmatosságával az vizek az vályúkban és kutakban folytanak-e? Hogy nem folytanak, mi volt az oka? Az kérdésekre cum omnibus circumstantiis⁴³ az mit tudsz, felelj meg!

Testes

1. testis. Prudens et circumspectus Georgius Drautt iudex primarius civitatis Brasso⁴⁴ annorum 38. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Mikor itt az mi városunkban, Brassóban az Fekete utcában⁴⁵ az rettenetes égés indula, nyergelve lévén egy lovam, minthogy Óbrassóban⁴⁶ ezelőtt az majorom tűz mia' megromlott vala, annak építtetésire akaréék

⁴¹ Nem egyértelmű, hogy melyik külvárosról van szó. A Suburbium Siculorum / Hungaricum elnevezés Bolonya (Blumenau / Blumeana) városrészt, a Suburbium Superius / Valachicum pedig Bolgárszeg (Obere Vorstadt / Schei) városrészt jelölte a latin forrásokban. HANNA, 1999.

⁴² Hoszszú utca / Langgasse / Strada Lungă (Bertalan városrész).

⁴³ Értsd: minden körülmény ismertetésével.

⁴⁴ Téves adat. Brassó városbírája az ekkor 42 éves Simon Draudt (1647–1693) volt, aki 1689–1690, majd 1692–1693 között töltötte be e tisztséget. (A család másik ágából származó Georg Draudt [1633–1687] is városbíró volt, 1678–1685 között, talán ezért szerepel tévedésből az ő neve.) STENNER, 1916, 31, 34; NAGY A., 2016, 178–181.

⁴⁵ Fekete utca / Schwarzgasse / Str. Nicolae Bălcescu (Belváros).

⁴⁶ Óbrassó / Altstadt / Braşovechi, Braşovul Vechi: Brassó városrésze.

vala kimenni [1v], azonban nagy füstszagot érezvén, mondtam az feleségemnek, hogy menjen ki az kunyhára, s lássa meg, micsoda füst vagyon. Alig végezhetem el beszédemet, érkezék egy ember, ki azt mondá: *Ég, uram, az Fekete utca!* Minthogy az lovam nyeregben vala, mindjárt⁴⁷ lóra ülven, alányargalék oda az Fekete utcában, s hol az égés vala, s látván, hogy csak három vagy négy házak égnének még, feljebb rugoszkodám az tüztől egynéhány házakkal, s egy házról az zsendelyt⁴⁸ hamar leveretvén, hogy az tüzet megszakasztathassam,⁴⁹ egy mellettem lévő becsületes polgárt pedig az Vár utcában⁵⁰ küldék, hogy ott is vagy egy házról az zsendelyt leveretvén, az tüzet szakasztassa meg. Úgy is hiszem, hogy azon helyen az tüzet megszakaszthatjuk vala, de azonközben más helyen is gyulladás lőn az Fekete utcában az szegeletházon⁵¹ az Vár utca felől, mely égő háznak ellenében lévő házról is az zsendelyt hamar leveretém, s itt is talám megszakaszthatjuk vala az tüzet, de ilyen dolog interveniála.⁵² Ezen ház mellett lévén egy puska-
 porosnak az háza, kiálták némely emberek nekem, hogy hozassam le az port az puska-
 poros háza híjáról,⁵³ mert ott tartja. Embereket küldék utána, s le is hozzák vala, de egy német muskotélyos ott állván azon ház alatt, fellöve az ház híjára, kettőt-hármat
 fordulván valamit is monda, látván az németnek azon cselekedetét, elébb menék az Téhénpiac⁵⁴
 felé való ganghoz, s látám ott is, hogy az szegeletház meggyúla, s az lövés után csakhamar nagy
 roppanás lévén, az puska-
 poros házán felveté magát az sok por, széjjel-hányván az házakat. Azonban mondták, hogy az Szentlélek utcában⁵⁵ az Réts János⁵⁶
 háza ég, sőt az én házam is meggyulladt. Míg hazanyargalék, ég vala mind az én házam, s mind az kőfal mellett az én házam ellenében lévő sopok,⁵⁷ istállók. Minthogy
 pedig az én házam közel vala az nagytemplomhoz, menék Pace⁵⁸ uramhoz önnagyságához, hogy
 kérjek vitézeket az templom oltalmazására, s midőn már utamban volnék, látám, hogy az
 templomnak az patika felől való részire valami tüzes szerszám esék, s azután hamar
 meggyullada az templom. Ezeket cum suis circumstantiis⁵⁹ így tudom, egyéb origóját⁶⁰
 az tűznek nem tudom és tudhatom.

⁴⁷ Mindjárt, azonnal.

⁴⁸ Zsendely; az eredetiben „sendel” és „sendely” alakokban fordul elő.

⁴⁹ Eloítsam.

⁵⁰ Vár utca / Burggasse / Str. Castelului (Belváros).

⁵¹ Sarokházon.

⁵² Jött közbe.

⁵³ Itt: padlásáról. Az eredetiben „híjjáról”. A forrásban padlás és tető értelemben is előfordul. Héj: fedél, tető; hiú: padlás. EMSZT, V., 12, 183.

⁵⁴ Téhénpiac / Kühmarkt / Str. Diaconul Coresi (Belváros).

⁵⁵ Szentlélek utca (később Árvaház utca) / Heiligleichnamsgasse (később Waisenhausgasse) / Str. Poarta Schei (Belváros).

⁵⁶ Johannes Retsch († 1708), brassói szenátor (1680–1708). STENNER, 1916, 112.

⁵⁷ Sop: szín, részben nyitott oldalú gazdasági épület.

⁵⁸ Carl Maria Pace von Friedensberg (1635–1701) báró, ekkor Brassó városparancsnoka. PHILIPPI, F., 1878, 25; SCHMIDT-BRENTANO, 2006, 72.

⁵⁹ A körülményekkel együtt.

⁶⁰ Eredetét.

2. testis. Prudens et circumspectus Michäel Flistich [!] ⁶¹ annorum 65. Iudex alter civitatis. Én az város elégsének fundamentumáról semmit nem [2r] tudok, mivel Fogarasban voltam, csak az hamvát találtam, mikor hazajöttem, az városnak. Az kérdésben semmit sem tudok.

3. testis. Venerabiles Paulus Bürgösj diaconus in templo maiori ⁶² et Joannes Rosnyai ⁶³ lector scholae Coronensis ⁶⁴ annorum praeter propter uterque 50. Citati, iurati, examinati, fatentur. Mi, Brassó városában az elmúlt napokban mi formában esett az égés, nem tudjuk, mivel temetésről ⁶⁵ menvén Óbrassóban, ⁶⁶ az Várban ⁶⁷ nem voltunk, hanem midőn látnók az égést az Fekete utca alsó résziben, befutánk az városban, és mikor mennénk az Szentlélek utcában, látók, hogy egy német muskotéllyal fellöve az Rosnyai János uram háza eszterházatjában, ⁶⁸ s mindjárt az lövés tüzesen elterjede egy tallérnyira, azután egy tángyérnyira, ⁶⁹ végtére nagyobbra is nevedekék, az tűz pedig még akkor attúl az háztól messze vala.

4. testis. Honorabilis Joannes Albrichius ⁷⁰ magister annorum 30. ⁷¹ Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Én, minthogy gyenge egészségű ember vagyok, félvén az tűztől, kimenék az apámuram őkegyelme szőlője mellé, mely az Klastrom utcán ⁷² kívül vagyon közel. Látván az városnak szörnyű pusztulását, imádkozom vala, azonközben látám, hogy egy tüzes golyóbis esék az nagytemplomra. Napkeletről menvén, s az középső keresztnél, az Lópiac ⁷³ felől való részín, az templomnak a cserepit széjjelhányván, egy darab helyen mindjárt meggyullada az templom. Azután úgy látám, hogy leesék az földre az golyóbis. ⁷⁴ Confirmatur cum testimonio primi testis. ⁷⁵

⁶¹ Michael Flistich (1624–1696) aranyműves, ekkor helyettes városbíró (1689–1690, 1692–1696), 1686–1688 között, majd 1691-ben brassói főbíró. 1696-ban I. Lipóttól nemességet szerzett. STENNER, 1916, 39, NAGY A., 2016, 179.

⁶² A nagyobb templom diakónusa.

⁶³ Johannes Rosenauer (1634–1706), brassói városi tanácsos, 1694-től egyházgondnok. ZIEGLER Á., 2018, 106, 317.

⁶⁴ A brassói iskola lektora.

⁶⁵ Egy aznapi temetésről Paul Trausch brassói diakónus is megemlékezik, amelyen Marin Enyeter mondta a temetési beszédet. GUNESCH, 299.

⁶⁶ A fallal körülvett várostól (Újbrassó) északra található külváros.

⁶⁷ Azaz Brassóban.

⁶⁸ Eszterha: zsúp/nád házfedél, eresz. A forrásban „eszterhazattiában”, „eszterhazattia” formában fordul elő.

⁶⁹ Tányérnyira; a forrásban „tangiernira”.

⁷⁰ Johann Albrich 1677-től Brassóban, majd Wittenbergben tanult, ahol 1682-ben magisterré avatták. Hazatérve brassói lektor. 1690-ben, 27 évesen halt meg. SZABÓ–TONK, 1992, 137.

⁷¹ Valójában ekkor 26 éves volt.

⁷² Klastrom utca / Klostersgasse / Str. Mureșenilor (Belváros).

⁷³ Lópiac / Roßmarkt / Str. Gheorghe Barițiu (Belváros).

⁷⁴ Fronius szerint Johannes Albrich mellett további két személy, Petrus Closius teológushallgató és annak anyja is azt állította, hogy látta, ahogy a templomtető lángra kapott egy tüzes lövedéktől. Egy vlah szerint a templomra és máshová is tűzgolyókat lőttek, amelyek egyike kis híján végzett vele. PHILIPPI–WIRTH-POELCHAU, 1989, 152–154.

⁷⁵ (Mindezt) megerősíti az első tanúvallomás.

5. testis. Circumspectus Georgius Gyekel⁷⁶ villicus praedictae civitatis Brasso annorum 60. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Mikor ez az kibeszélhetetlen romlás tűz miatt az városra következék, minden körülálló dolgokkal ezt tudom az kérdésben. Én Bánffy Boldizsár⁷⁷ uramnak fizetek vala valami kölcsönvett búza árában. Azonban érkeztén az poroszló, mondá nekem, hogy *uram égés vagy on az Fekete utcában*. Mindjárt az ablakra futék, magam is látám az nagy füstet arrafelé, azonban csakhamar ellepé az tűz az piacon⁷⁸ lévő épületeket is. Ugyanazon tűz felől látám, hogy egy rakéta felmenvén tüzesen, az tanácsház mellett lévő toronyra esék, s mindjárt elfogá az tűz az tornyot, közel lévén az nagy tűz is az épületeken, akkor mindjárt kilövék az mozsárágyút több lövészerszámokkal együtt az piacon.⁷⁹ [2v]

6. testis. Circumspectus Michael Kokos senator⁸⁰ annorum 56. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Midőn megérttettem, hogy az Fekete utcában égés volna, menék arrafelé, minthogy az leányom arra lakik vala. Vevén penig észre, hogy az tűz hovátovább inkább-inkább elhatalmazik, sietséggel hazafelé indulék, s utamban látám, hogy egy muskotélyos német vitéz megtölté az muskotélyát, és az Venczel György nevű puskaporos hozá [1]⁸¹ eszterházatja alá löve. Azután másod házig alig mehetek, nagy csattanás esék az puskaporos házán, melyre az német lőtt vala, s látám mindjárt, hogy az tűz elborítá az házat. Én látván az rettenetes dolgot, csak hazamenék. Az gyulladásnak fundamentumáról, az első kérdés iránt semmit nem tudok.

7. testis. Circumspectus Andreas Moros annorum 30. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Ad primum. Az égésnek eredetiről semmit nem tudok mondani, micsoda tűz által égett meg az város, s ki legyen az város romlásának az oka. Mindazáltal az második kérdésre ilyen circumstantiát⁸² tudok és jelt mondani, hogy egy darab gránátot találtam az házamban az égés után, mely soha azelőtt énnálam nem volt. Mi formában ment oda s ki vitte oda, abban semmit nem tudok.

9. testis.⁸³ Circumspectus Georgius Snell⁸⁴ Coronensis annorum 40. Iuratus, examinatus, fatetur. Az első kérdésre azt felelhetem, az mit tudok és láttam. Tudom nyilván és

⁷⁶ Georg Jeckel († 1708), pecsétkészítő, városgazda (1688. dec.–1690), később városbíró (1700, 1707–1708), valamint helyettes városbíró (1699, 1701–1706). STENNER, 1916, 73.

⁷⁷ „Banfi”. Valószínűleg Losonci Bánffy Zsigmond, Apafi Mihály tanácsosának és Fehér megye főispánjának fia. NAGY I., 1857, 170.

⁷⁸ Valószínűleg a Főtérről van szó (Főpiac / Marktplatz / Piața Sfatului).

⁷⁹ A szövegből nem egyértelmű, hogyan terjedt a tűz a tanácsháza környékén. A valójában vészjelzőként szolgáló ágyúlövést a lakosság különféleképp értelmezte. Egyesek a katonaság tetszésnyilvánításának vélték, többen pedig a tüzet megelőző jeladásnak gondolták. PHILIPPI–WIRTH-POELCHAU, 1989, 143, 152.

⁸⁰ Szenátor, azaz a belső tanács tagja.

⁸¹ Háza.

⁸² Körülmenyt.

⁸³ 8. számú tanú nem szerepel a szövegben.

⁸⁴ Georg Schnell († 1729), szenátor (1691–1729). STENNER, 1916, 127.

látám, hogy az Vár utcában az énmellettem lévő szomszédomnak, Süveges Györgynek csak füstöl vala az zsendely közt az háza. Másutt pedig sohult⁸⁵ nem vala még tűz, kiüt-
vén az láng, mindjárt azon házon is meggyúla, úgy kezdetődék osztán az rettenetes
égés. De az tűznek okát ki légyen, nem tudom. Ad secundum. Az Szekeres Péter uram
szolgája jöven hozzám az égés után, egy gránátdarabot hozza az kezében. Mondá, hogy
az ura házánál találták. Én ennél egyebet nem tudok.

10. testis. Circumspectus Petrus Szekeres Coronensis annorum 29. Citatus, iuratus,
examinatus, fatetur. Ad primum nihil. Ad secundum. Az én házam padlásán találtak az
én cselédim egy gránátdarabot, de mi formában ment oda, semmiképpen [3r] nem tud-
hatom. Én bíró uramnak odaadtam, azt mondá, hogy urunknak önegységának⁸⁶ küldi
ökegyelme.

11. testis. Circumspectus Andreas Brethelmi⁸⁷ annorum 40. Citatus, iuratus, examina-
tus, fatetur. Én az első kérdésre nem tudok egyebet mondani, hanem midőn meghallot-
tam volna, hogy az Fekete utcában égés vagy, odafuték, de minthogy már az tűz elha-
talmazott vala annyira, hogy nem tudhatnám, hol eredett volna, és inkább inkább is
látván öregbedésit, csak hazafuték, s mondám Serpiliusné⁸⁸ asszonynak, hogy fusson ki
az Várból,⁸⁹ mert rettenetes égés vagy, és már az Lópiac is ég. Ad secundum. Azután
az Pleker Bálintné⁹⁰ asszonyom kapuja előtt megállék az ökegyelme Plekerné asszo-
nyom cselédivel. Egykor mondek nekik, hogy siessenek az portékák hordásával, mert
majd odaérkezik az tűz. Azonban valami puskapor közel hozzánk csak kiveté magát
nagy tűzzel az földből, csak elig [!] múlék az el, s ismét látók, hogy az tanácsház funda-
mentuma alól is az csorgókút felől is felvetődék az puskapor, s mondek, hogy innen
menjünk el, nehogy felvessen az por.

12. testis. Pudicae puellae Anna Földvari et Catharina Öfestő circumspecti quondam
Valentini Pleccher Coronensis, Marthae Farkas relictæ viduæ ancillæ annorum 18. Cita-
tæ, examinatæ et iuratæ fatentur in ob uti antecedens testis, hoc addendi ultima scilicet
Catharina Öfestő.⁹¹ Hogy midőn az Pleckerné asszonyom kapujánál az tönkök végénél
felvetődett az puskapor, meggyúla az nagy fa vége, s az németek olták meg vízzel.

13. testis. Honesta foemina Catharina Olosz circumspecti Martini Drauth consors, an-
norum 28. Citata, iurata, examinata, fatetur. Én az kérdésekben semmit nem tudok, ha-

⁸⁵ Schol.

⁸⁶ Azaz Pace városparancsnoknak.

⁸⁷ Andreas BIRTHELMER, tanácsos (1688). STENNER, 1916, 12.

⁸⁸ Feltehetően az ekkor a Barcaságban szolgáló Serpilius császári biztos felesége. Vö. EOE XX., 20.

⁸⁹ Azaz a városból.

⁹⁰ Farkas Márta (ld. 12. tanú), Valentin Plecker (1638–1689) özvegye. Férje városgazda (1683. dec.–1685),
majd *Althann* (1686–1689), 1689. januárban hunyt el. STENNER, 1916, 107; NAGY A., 2016, 182.

⁹¹ Tartalma: Özv. Valentin Pleckerné megnevezett két 18 éves szolgálólánya úgy vallanak, mint az előző
tanú. Catharina Öfestő a következőkkel egészíti ki.

nem egy Cserts nevű káprár⁹² lévén nálam szálláson feleségestől, annak az káprárnak egy német asszony szolgálja az égés előtt két nappal azt mondá nekem: *Miért éltek ilyen fösvényül? Mert az mitek van, az sem tiétek. Meglátjátok, rövid nap mint jártok!* S két nappal azután elégvén az város, az égés után ismét hozzám jöve azon szolgáló, s mondá nekem: *Tudjátok-e, hogy megmondottam vala, hogy így jártok?* Kérdem, hogy honnan tudja, s azt mondá, hogy az asszonya [3v] mondotta neki, sőt Szeben városának is úgy kell jární.

14. testis. Kaprarae Kerts⁹³ ancilla Catharina Szebeni citata, iurata, examinata, fatetur. Haec pia timore dominae suae flebat et dicebat *metuo ne domina mea resciat fassionem meam nihil praeter hoc fassus est quamvis cum bona assecuratione diu et longe urgebamur*.⁹⁴ Én mondottam Drauth Mártonné asszonyomnak, hogy Szeben is úgy jár, mint Brassó, mert németeké lészen,⁹⁵ de egyebet nem mondottam.

15. testis. Circumspectus Georgius Kakas civis annorum 46. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Én Kaczára⁹⁶ vászon szedni mentem vala, s ott Ejvén András nevű embernél lévén szálláson, húsvét⁹⁷ előtt tized nappal azt mondá egykor: *Szegény brassaiakat bizony szánom*. Kérdem, miért mondja? Azt felelé: *Azért, mert el kell vesznetek*. Kérdem, hogy honnan tudja? Azt felelé: *Azt mondá az a német minap, az ki nagyobb itt Kaczán, hogy az brassaiak el akarnak minket árulni, de jobb, hogy ők vesszenek el az brassaiak, hogy sem mű*.

16. testis. Honesta mulier Georgissa Földvári Catharina Szent Péteri in suburbio civitatis degens annorum 25. Citata, iurata, examinata, fatetur. Én az égésnek eredetiről semmit nem tudok, hanem minap az égés előtt egynehány napokkal jönnek vala valami németek s egyéb emberek is az óbrassai Hosszú úton be az város felé, s egy az németek közül az lováról leejte egy zsák zabot. Én ott közel állván nevetem vala, az német penig lováról leszállván, kényszeríte, hogy tartsam az lovát, míg az zsákot megköti az lován, ezt mondván nekem: *Ha tudnátok, micsoda kár következik rátok, nem nevetnétek, hanem inkább sírnátok*. De miről mondotta, nem tudom. Elég, hogy azután következék az városnak veszedelme. Én se valóságot, se penig környúlálló dolgot ennél többet nem tudok az kérdésekre.

17. testis. Circumspectus Paulus Benkner annorum 30. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Én, az égés mi formában esett, nem tudom, hanem láttam egy egész gránátot Markus Fuszeknál.⁹⁸ [!] Azt mondá, hogy az patakban találta. Mire való, nem tudom. [4r]

⁹² Káplár.

⁹³ A 13. vallomásban Cserts néven említett káplár.

⁹⁴ Tartalma: Kerts káplár szolgálólánya, Catharina Szebeni, félve attól, hogy úrnője megtudja vallomását, hosszas vallatás ellenére sem ismert el többet.

⁹⁵ Nagyszebenbe már 1687-ben bevonult a császári helyőrség.

⁹⁶ Kaca / Katzendorf / Cața, Kőhalomszék.

⁹⁷ 1689-ben április 10.

⁹⁸ Marcus Fuchs, talán a későbbi tanácsúr (1706). STENNER, 1916, 47.

18. testis. Circumspectus Fenich Hánes annorum 40. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Én az Vár utcában az kapum előtt találék egy kötés kendert. Kié volt, nem tudom. S monda egy szomszéd komám: *Nem szégyen, ha megmosod, komám uram, azt az kendert. Ha kötelet nem csinálsz is belőle, jó lesz benne az gyermekidnek hálni*, minthogy minden elégett. Midőn felvevén egymástól elődtam volna, az jóvát válogatni kezdem, s mikor hányogatnám az kenderfők között, találék két papirosból csinált rachetát,⁹⁹ egy-egy arasznyi hosszakot. Egyiket elszagattam s az pataokban vetém, nem tudván, mire való légyen, másikat adám egy szőcs legénynek, ki vitte bíró uramnak. Márpenig la[?],¹⁰⁰ hogy Kálnoky¹⁰¹ uram kezében került. Az tűznek eredeti hogy lőtt, semmit nem tudok benne.

19. testis. Circumspectus Georgius Zacharias annorum 32. Citatus. Midőn dolgoznám az házamban, meghallám, hogy égést kiáltanak. Mindjárt az ablakra futék, s meglátván távulról az tüzet, felfuték az házam híjára. Verni kezdém az zsendelyt, azonban láttam, hogy az szomszédom házán egy zsendelynyi lyuk lévén, csak füstölgöni kezde az háza híja, egy rajtolya¹⁰² között egyszercsak felgyullada. Meg sem gondoltam volna, hogy meggyúlna az az szomszédom háza, mert az égés még messze vala, s nem láttam penig, hogy valami tűz esett volna azon házra. Melyhez képest egy tűztől égett-é el vagy nem az város? Én az kérdésre csak nem tudommal felelhetek.

20. testis. Circumspectus Georgius Drauth¹⁰³ annorum 28. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Az mi az első kérdést illeti, arra semmit nem tudok mondani. Ad secundum. Én Teglás¹⁰⁴ János urammal megyek vala az szőlőskertemben, s midőn visszatekin tettem volna, látám az égést az Bolonyai kapu¹⁰⁵ felé. Csakhamar hazaszaladván, hordatni kezdem cselédimmal egyetmásomat pincében s hova, s mindjárt kifordulván az házamból, látám, hogy oly hamar az piac is ég vala, melyből azt concludálom, hogy az piacon lévő tűz nem eredett az Fekete utcabeli égéstől, mivel nagy distantia az piac és Fekete utca között. Nagy ropogásokat hallottam, de mik lehettek, az nagy [4v] ijedségnek miatta, nem tudom. Az kutak és patakok is az égés alatt hogy nem folynak, tudom, de mi volt az oka, nem tudom.

21. testis. Circumspectus Georgius Clus¹⁰⁶ annorum 50. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Az első kérdésben semmit nem tudok. Ad secundum. Mikor meghallám, hogy

⁹⁹ Rakétát.

¹⁰⁰ Látom(?).

¹⁰¹ „Kálnoki”. Nem világos, hogy a Kálnoky család mely tagjáról van szó.

¹⁰² Létra. (Rajtója: lajtorja. Vö. CZUCZOR–FOGARASI, 1862–1874.)

¹⁰³ Valószínűleg az ekkor osztóbírói tisztséget (1689–1700) betöltő Georg Draudt († 1728), később városbíró, a Deputáció ülnöke, 1709-től guberniumi tanácsos. 1696-ban I. Lipóttól nemességet nyert. STENNER, 1916, 31–32.

¹⁰⁴ Azaz Ziegler.

¹⁰⁵ Valószínűleg a Bolonya (Blumenau / Blumăna) városrész felé vezető Fekete utcai kapuról (Schwarzgäßer Tor) van szó.

¹⁰⁶ Talán Georg Closius tanácsesküdt, osztóbíró (1689–1694). STENNER, 1916, 23.

égés vagyon, kijövék az házamból, s látám, hogy az Fekete utcában s az Kötélverő utcában, s az felső Új utcában¹⁰⁷ egyszersmind égés vala. Mi formában lehetett egy tűztől annyi helyen egymástól távol égni, nem tudom.

22. testis. Circumspectus Stephanus Flistich¹⁰⁸ annorum 35. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur uti testis vigesimus.¹⁰⁹

23. testis. Circumspectus Georgius Hedvig annorum 28. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Ad primum. Azon kérdésben semmit nem tudok. Az mi második kérdést illeti, mikor az égés kezdődött itt Brassóban, Cserei Jánosné¹¹⁰ asszonyom szolgálja tőn hírt, hogy ég az város, s kimenvén látám, hogy az Fekete utcának alsó része ég, s mindjárt az cinteremben¹¹¹ is gyulladás lőn. Mely olyan nagy distantiában egy tűztől hogy eredett, nem tudom.

24. testis. Circumspectus Joannes Ördögh annorum 25. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur uti proximus superior testis.¹¹²

25. testis. Circumspectus Petrus Pleccher annorum 44. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Az első kérdésre semmit nem tudok felelni. Ad secundum. Mikor az égés indult, az boltomban ülök vala, azonban egy városi asszony arrafelé jöven, mondá, hogy égés vagyon az Vár utcában. Én mindjárt az boltom ajtaját betévén, futék az Fekete utcának feléig, de tovább nem menvén, látván az tüzet, visszatérék. Látom, hogy az Lópiac is ég vala. Egy tűztől gyúlt-e meg vagy mástól, nem tudhatom. Egyebet nem tudok az kérdésekben.

26. testis. Circumspectus Simeon Szabo annorum 50. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Az első kérdésben semmit nem tudok. Ad secundum. Tudom, hogy mikor Brassó városában az Fekete utca meggyúla, az Lópiac is hamar égni kezdé. Olyan távol lévén egymástól, egy tűztől égett-é el vagy többtől is égett? Nem tudom.

27. testis. Circumspectus Martinus Drauth annorum 32. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Mint eredett az tűz az városon, nem tudom. Ad secundum. Én Sigierus¹¹³ sógor urammal és Bartos Péter¹¹⁴ öcsém urammal [5r] az bátyám uram bíró uram kertiben vagy majorjában valánk, s mikor az kapun bejöttünk volna, látók, hogy az Vár utcában

¹⁰⁷ Új utca / Neugasse / Strada Cerbului (Belváros).

¹⁰⁸ Stephan Flistich († 1737), tanácsos (1693–1700), szenátor (1696–1708), főbíró (1714–1717, 1722–1723, 1728–1732, 1734–1736), 1735-től guberniumi tanácsos. STENNER, 1916, 39–40.

¹⁰⁹ Úgy vall, mint a 20. tanú.

¹¹⁰ Feltehetően nagyajtai Cserei Mihály történetíró anyja, csíki Cserei Judit. SZINNYEI, 1891–1914.

¹¹¹ Templomudvarban.

¹¹² Úgy vall, mint az előző tanú.

¹¹³ Talán Petrus Sigerus († 1715), titkár, jegyző (1703–1709), szenátor 1710–1715. STENNER, 1916, 139.

¹¹⁴ Talán Petrus Bartesch tanácsos (1690–1705). STENNER, 1916, 7.

gyulladás esék. Mikor már hazamennék, elől találám bátyám uramot, őkegyelme parancsolván, hogy nyergeljek lovat s menjek utána. Őkegyelmek az égéshez hamar lovat nyergelvén, fel akarék ülni, azonban meggyullada az én házam az Lópiacnak felső végén. Az égésnek egyike az városnak egyik végén, másik ismét az más végén vala. Miként lehetett egy tűztől gyulladni, az distantia mia' nem könnyen hihetni el.

28. testis. Circumspecti Petrus Sigerus, et Petrus Bartos similiter fatentur.¹¹⁵

29. testis. Circumspectus Gal Szigiarto annorum 42. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Az első kérdésben semmit nem tudok. Ad secundum. Miképpen lehetett egy tűztől elégni az városnak, nem tudom, mert mikor az Fekete utcában legalól ég vala az város, az Felső utcában,¹¹⁶ az Szentlélek utcában, az cinteremben és az Lópiacon is külön-külön helyen, távul egymástól ég vala, de az tűz origójáról nem szólhatok.

30. testis. Circumspectus Georgius Fejer annorum 56. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Én az első kérdésre semmit nem tudok felelni. Ad secundum. Midőn hallottam volna, hogy az utcán égést kiáltanak, kimenék, s látám, hogy az víz nem folya az válúban.¹¹⁷ Odafutamodám, hogy vizet bocsássak be, s míg vissza, hát az én házam is ég vala, csak elfuték az házamtól. De caetero¹¹⁸ semmit nem tudok.

31. testis. Circumspectus Petrus Cseh sartorius.¹¹⁹ Annorum 54. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Az első kérdésre semmit nem tudok felelni. Ad secundum. Én építtetek vala Bolgárszegben az kertimben, s egyik az ácsok közül mondá, hogy égés van az városban. Mindjárt megfutamodván az kertemből, futék az város felé. Mikor látnók, hogy semmi víz nem folya az városban, a tóhoz menénk, hogy az vízrekesztőt felhozván, vizet bocsássunk az városban. De az rekesznek lánc elszakadván, nem bocsáthatánk. Bemenvén az kapun Bolgárszeg felől,¹²⁰ az melly németekkel találkozánk, midőn látták volna, hogy azon egy szempillantásban három helyen, tudniillik az Vár utcában, az mészárszéknél és az Lópiacon gyúlna meg az város, ezt mondják vala: *ez soha nem jó szerzet*.¹²¹ [5v]

32. testis. Circumspectus Jacobus Csorgos annorum 36. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Az első kérdésben semmit nem tudok, az tűz hol eredett, s mi formában esett az égés. Ad secundum. Én viselek az csatornákra és minden várbeli csorgókutakra gon-

¹¹⁵ Hasonló vallomást tesznek.

¹¹⁶ Valószínűleg az Új utcáról van szó, amelyet Felső-új utcának is neveztek.

¹¹⁷ Vályúban.

¹¹⁸ Egyébiránt.

¹¹⁹ Szabó.

¹²⁰ Azaz a városfal nyugati szakaszán található Katalin kapu felől. A Bolgárszegi kapu 1827-ben épült. KARCZAG-SZABÓ, 2012, 136.

¹²¹ A szerzet régi jelentése: „mások ellen intézett csíny, tény”. CZUCZOR-FOGARASI, 1862–1874, V. 1303.

dot.¹²² Hogy az égésnek alkalmatosságával nem folytanak, ez volt az oka, hogy az mely közönséges válúból vesznek eredetet a csorgókutak és utca pataki, azon vala zár es fedél alatt lévén, fenn az árnyékfedél¹²³ elégvén, s azon közönséges váluban hullván az szene, az csatornák megdugultak, s míg az válút meg nem tisztítottam, semmiképpen nem folyhattak.¹²⁴ De semmi factio¹²⁵ az dologban nem volt.

33. testis. Circumspectus Petrus Georgi annorum 40. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Mikor az égés lőn itt Brassóban, látám, hogy az tímár és nyilas háza felől jó vala az tűz, s mindjárt hozzám érkezek, de nem tudom, hogy eredett az tűz.

34. testis. Honesta foemina Anna Mihály circumspecti quondam Petri Philep relicta vidua annorum 60. Citata, iurata, examinata fatetur. Mikor most itt az égés lőn az mi szomszédunkban, nekem monda az leányom, hogy az nálunk lévő németnek enni kellené készítenünk. Én azért kimenék az konyhára, hogy tüzet csináljak, de nem lévén anynyira való tűz, hogy meggerjeszhetném, az vőm üte ki tüzet. Mikor már az tűzcsinálásban szorgalmatoskodnám, hallék nagy pattanást, s kimenvén, általtekinték az közön az deszkázaton, s látám, hogy ég vala az tímár és nyilas sopja. De melyiken, s hogy eredett az tűz, nem tudom.

35. testis. Circumspectus Joannes Bothfalvi annorum 30. Citatus, iuratus, examinatus fatetur. Nekem ez az antecedens fatens¹²⁶ tőn hírt, hogy égnek az sopok az nyilas, tímár, süveges s gombkötő háza között, de minthogy az Fekete utca és Vár utcabeli sopok az két utcákra propondeáló [!] házak között egybenragasztva voltak,¹²⁷ distinctiót¹²⁸ nem tehetett ember, melyik gyúlt meg. Az második kérdésben semmit nem tudok.

¹²² Brassó vízellátása a korai leírások szerint igen bőséges volt. A város völgyén keresztülfolyó Kőszörű-patakot csatornahálózatba vezették. A hosszirányú utcákban létesített nyílt csatornák egy része fölé később házak épültek. A csatornarendszer biztosította a kézművességhez és a város tisztításához szükséges vizet, valamint tűzoltásra is szolgált. A főcsatorna a bolgárszegi malmoktól érkező vizet a Katalin kapu melletti malomnál vezette a városba, ahol később többfelé ágazott. E mellékcsatornák biztosították többek között a Lópiac, a Piactér, a Klastrom utca (Klostergasse), a Kapu utca (Purzengasse) és az azzal párhuzamos Fekete utca (Schwarzgasse) vízellátását. A várfalak menti Vár utcát legkésőbb a 15. század vége óta egy másik, a Rakodó-völgyből érkező, a Cenkalján (Burghals) áthaladó csatorna látta el vízzel. A csatornahálózat mellett a 16. század elejétől kezdve a város vízvezetékrendszere is adatolt. A fából készült, föld alatt elhelyezett vízvezetékcsövek a főleg Bolgárszegről érkező forrásvizet vezették az állandóan folyó kutakba (Röhrenbrunnen / Auslaufbrunnen), amelyet a tanú csorgókútnak nevez. Emellett a vízvezetékrendszertől független, a talajvizet összegyűjtő kutak (ún. Schachtbrunnen) is voltak a városban. JEKELI, 1928, 220–238.

¹²³ A (fedél)szín teteje.

¹²⁴ Az említett vályú talán a Katalin kapu melletti ún. Szélespatak (Breiter Bach) területén lehetett, ahol a főcsatorna két ágra oszlott. A tanú által említett baleset nem jelenthette a város teljes víztelenedését, mivel ásott kutak is voltak.

¹²⁵ Értsd: szándékosság.

¹²⁶ Előbbi tanú.

¹²⁷ Azaz a két párhuzamos utca telkeinek végében összekapcsolódtak a színek.

¹²⁸ Különbséget.

36. testis. Circumspectus Valentinus Siraso annorum 30. Citatus, iuratus, examinatus fatetur. Midőn meghallám, hogy égés vagy az szomszédunkban, kifuték, s látám, az Süveges György és Gombkötő házaí égnék vala, de melyiken eredett a tűz e kettő közül, nem tudom. Ad secundum nihil. [6r]

37. testis. Circumspectus Petrus Süveges Szent Peteriensis annorum 30. Citatus, iuratus, examinatus fatetur. Ad primum. Mikor az tűz esék itt Brassóban, látám, hogy az nyilas és tímár háza felől az Fekete utcából jó vala az tűz, de melyiken eredett az tűz, nem tudom. Ad secundum nihil.

38. testis. Honesta foemina Martha Philep antecedentis testis Petri Süveghe consors, annorum 27. Citata, iurata, examinata fatetur. Az Vár utcában az mi házunk napkelet felől és az Bothfalvi János háza napnyugot felé egymás mellett lévén, az Fekete utcában pedig Timar György és az nyilas háza egymás mellett lévén, ezen két utcákra függő s álló négy háznak pedig az sopjok az házok között együvé szolgálván, midőn láttam volna, hogy égnék, nem tudhatom, melyiken eredett az tűz. Ad secundum nihil.

39. testis. Circumspectus Petrus Kelemen annorum 30. Citatus, iuratus, examinatus fatetur. Ad primum. Én az Fekete utcában lakom, közel oda, az hol az tűz eredett, s látom, hogy ég vala az Prasmori György háza. De elsőbben hol kezdődött az tűz, nem tudhatom. De caetero nihil fatetur.

40. testis. Circumspectus Andreas Salonta annorum 32. Citatus, iuratus fatetur. Nyilván tudom, hogy vagy az nyilas, vagy az süveges házán eredett az tűz legelsőbben, mert másutt tűz még nem volt, mikor azokat látám, hogy égnék vala. Ad secundum nihil fatetur.

41. testis. Circumspectus Michael Gradits annorum 70. Citatus, iuratus, examinatus fatetur. Én Fekete utcában elleniben lakom az nyilas és az süveges házoknak, s látám, hogy az süveges és nyilas házok között kezdődék az tűz. Ad secundum nihil.

42. testis. Circumspectus Georgius Karos annorum 30. Citatus, iuratus, examinatus fatetur. Én az Fekete utcában lakván, kitekinték az ablakon, s látám, hogy az Süveges György háza ég vala legelsőbben, több ház még nem gyulladt vala meg. Ad secundum nihil.

43. testis. Circumspectus Daniel Agoston annorum 30. Citatus, iuratus, examinatus fatetur. Én az Fekete utcában az nyílcsináló háza ellenében lakom, s látám, hogy vagy az süveges háza, vagy az szomszédjának háza gyullada meg elsőbben, de mi formán lőtt az gyulladás, nem tudom. Ad secundum nihil. [6v]

44. testis. Circumspectus Georgius Erke di annorum 75. Citatus, iuratus, examinatus fatetur. Én az Vár utcában lakom szentpéteri Süveges Györgyhöz az hatodik házban, s

midőn hallanám az égést, futamodám az Ferencz György sógor uram háza oltalmazására, mely ház az megnevezett süveges háza mellett vagy éppen, s látám, az süveges és az gombkötő házai égnek vala, nem az kéményből gyúlván, hanem az zsendelyezés. Mi formában gyúltanak, nem tudhatom. Ad secundum nihil.

45. testis. Circumspectus Georgius Kelemen annorum 36. Citatus, iuratus, examinatus fatetur. Én igen közel állok vala az süveges, varga, gombkötő és nyilas házokhoz, s látám s tudom bizonyoson, hogy az varga és süveges háza közül ég vala valamelyik, de hogy eredett az tűz, nem tudhatni. Ad secundum nihil.

46. testis. Circumspectus Joannes Arannyas annorum 29. Citatus, iuratus, examinatus fatetur. Azt tudom bizonyoson s láttam, hogy mikor Brassó városa elége, az szentpéteri Süveges György és Kozak Varga János élete¹²⁹ égett elsőbben, de mint lett gyulladás, s melyik helyen kezdődött az kettő közül, semmit nem tudok benne. Ad secundum nihil.

47. testis. Honesta foemina Joannissa Hüvelyes, Catharina Rosa annorum 28. Citata, iurata, examinata fatetur. Tudom azt s vallom az elmondott hűtömrre, hogy mikor az város elége, legelsőbben is az Süveges György épülete gyullada meg az kéménytől távol, de micsoda tüztől gyulladott meg, semmit nem tudok benne. Alium nihil.

48. testis. Circumspectus Stephanus Grazer annorum 66. Citatus, iuratus, examinatus fatetur. Midőn megmondá az leánykám, hogy égés vagy, kifuték, s látám, hogy az Süveges György házának az fedelin nagy füst megyen vala fel az kémény mellett.¹³⁰ Míg befuték s kijövék, lángot is vete azon ház, de hogy gyúlt meg, nem tudom.

49. testis. Circumspectus Michäel Kötelverő annorum 20. Citatus, iuratus, examinatus fatetur. Én az Vár utcában általelleniben lakván az süvegesnek, látám, hogy füstel vala az háza vagy sopja, maga penig vigyázza vala, hol s merre vagy az égés? Azonban csak meggyullada az háza, másutt meg égés nem vala, csak itt, de mi formában eredett, [7r] nem tudom. Ad secundum nihil.

50. testis. Circumspectus Stephanus Gömbkötő annorum 36. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Én mellette lakom Gaido György nevű ács szentpéteri süvegesnek, csak egy kis deszkás kert szakasztván el egymástól, midőn hallottam volna az Süveges György házában az zsendelyek pattogását, arra tekinték, látám, hogy az kémény mellett az zsendelyen kiüte az tűz lángja. Én úgy tudom, hogy legelsőbben itt kezdetődött az tűz, mely Brassó városát megemésztette, de hogy esett az gyulladás, abban semmit nem tudok. Ad secundum nihil.

¹²⁹ Az élet szóba jöhető egykorú jelentései (élelem, gabona, takarmány, telek) közül itt feltehetően az említett személyek telkéről van szó. Vö. EMSZT II., 880–881.

¹³⁰ Vö. PHILIPPI, F., 1878, 27.

Quorum quidem testium praespecificatorum, uti etiam praemissum est in titulis, quorundam alii sunt personae circumspectae in civitate Brasso habitantes et commorantes, alii vero in suburbiis dictae civitatis Brasso residentes et degentes.

Cuius quidem attestationis nostrae seriem, prout per nos fuit expedita et peracta, eidem illustrissimae celsitudini vestrae fide nostra mediante rescripsimus, sigillisque nostris usualibus et manuumstrarum propriarum subscriptionibus roboravimus, annotatoque generoso exponenti officii sui praetitulati Directoratus uberiores futuram ad cautelam necessariam extradeditimus per praesentes.

Eandem illustrissimam celsitudinem vestram, in fausto regiminis sui dominatu longaevam et incolumem foeliciter denique vivere, valere et regnare desideramus.

Datum in suburbio dictae civitatis Brasso, inquisitionis nostrae sexta mensis Maii anno Domini millesimo sexcentesimo, octuagesimo nono. Cancellariae ejusdem illustrissimae celsitudinis nostrae Maioris et Aulicae iuratus scriba, ad praemissam fideliter peragenda specialiter exmissus.

Correcta per eosdem. [7v]

[Külzet:] Illustrissimo ac celsissimo principi, domino domino Michaeli Apafi, Dei gratia principi Transylvaniae, partium Regni Hungariae domino et Siculorum comiti etc. domino, domino nobis naturaliter clementissimo.

Rövidítések és irodalomjegyzék

ÖStA KA	Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv
SJAN Sibiu Col. med.	Serviciul Județean Sibiu ale Arhivelor Naționale (Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Igazgatósága) Colecția de documente medievale (Urkunden)
*	
BAK 2000	BAK Borbála: <i>A XVI–XVIII századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései. Ajánlás a magyar nyelvű források közreadásához</i> , In: <i>Fons</i> , 7. (2000) 1. sz., 91–137.
CFLO 1848	<i>Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum sive annales hungarici et transilvanici</i> , II, ed. Josephus TRAUSCH, Coronae, Johannes Gött, 1848.
CSEREI 1983	CSEREI Mihály: <i>Erdély históriája (1661–1711)</i> , sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta BÁNKÚTI Imre, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1983.
CZUCZOR–FOGARASI 1862–1874	CZUCZOR Gergely–FOGARASI János: <i>A magyar nyelv szótára</i> , I–VI., Budapest, Emich, 1862–1874.
EOE XX.	<i>Erdélyi Országgyűlési Emlékek</i> . XX. (1688–1691), szerk. SZILÁGYI Sándor. Budapest, 1897. (Monumenta Hungariae Historica)
EMSZT	<i>Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár</i> , I–XIV., anyagát összegyűjt. és szerk. SZABÓ T. Attila, Bukarest–Budapest–Kolozsvár, Kriterion–Akadémiai–Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1975–2014.
FILSTICH	<i>Stephan FILSTICH's Beschreibung der Kronstädter Begebenheiten (1685–1690)</i> , In: <i>Quellen</i> VI., 291–295.

- FRONIUS
EXUSTIO
Magistri Marci Fronii fatalis urbis exustio anno 1689 (1689–1691), In: Quellen VI., 408–570.
- FRONIUS
TAGEBÜCHER
Aus den Tagebüchern des Marcus Fronius (1689–1708), In: Quellen VII., 249–392.
- GUNESCH
Auszug aus Andreas GUNESCH, Continuatio Historiae Bethlenianae (1687–1689), In: Quellen VI., 296–300.
- HANNA
1999
Christof HANNA: *Die alten Kronstädter Gassennamen*, In: *Kronstadt. Eine siebenbürgische Stadtgeschichte*, hg. v. Harald ROTH, München, 1999, 268–285.
- HERRMANN
1883
George Michael Gottlieb v. HERRMANN: *Das Alte und Neue Kronstadt. Ein Beitrag zur Geschichte Siebenbürgens im 18. Jahrhundert*, I, bearb. v. Oscar v. MELTZL, Hermannstadt, 1883.
- JEKELIUS
1928
JEKELIUS, Erich: *Kronstadt*, I, Kronstadt, 1928. (Das Burzenland, III.)
- KARCZAG–SZABÓ
2012
KARCZAG Ákos–SZABÓ Tibor: *Erdély, Partium és a Bán-ság erődített helyei. Várak, várkastélyok, városfalak, templom-várak, barlangvárak, sáncok és erődítmények a honfoglalástól a 19. század végéig*, Budapest, Semmelweis, 2012².
- KESZEG
2006
KESZEG Vilmos: *Egy híradás a' késő maradékhoz: 17–20. századi erdélyi toronygombíratok*, Marosvásárhely, Mentor, 2006. (A Kriza János Néprajzi Társaság könyvtára)
- MEDERUS
Asarelae MEDERI Fragmenta (1687–1689), In: Quellen VI., 300–311.
- NAGY A.
2016
NAGY Andor: *Brassó városának tisztségviselői 1680 és 1690 között*, In: *Béctől Brassóig. A II. KoraiújkorÁSZ konferencia tanulmányai*, szerk. BARTA M. János–SZEKÉR Barnabás–UGRY Bálint–VIROVECZ Nándor, Budapest, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2016. (KoraiújkorÁSZ Tanulmánykötetek, 2.) 175–192.

- NAGY I.
1857
NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, I., Pest, Friebeisz István, 1857
- NUSSBÄCHER
1978
Gernot NUSSBÄCHER: *Johannes Honterus: sein Leben und Werk im Bild*, Bukarest, Kriterion, 1978. (Bildmonographie)
- OBORNI
2000
OBORNI Teréz: *A kora újkori latin nyelvű forrásszövegek kiadásáról*, In: *Fons*, 7. (2000) 1. sz., 67–75.
- PHILIPPI, F.
1878
Friedrich PHILIPPI: *Der Bürger-Aufstand von 1688 und der große Brand von 1689 in Kronstadt. Ein Beitrag zur Geschichte der Sachsen in Siebenbürgen*, In: *Programm des evang. Gymnasiums A. B. zu Kronstadt und der damit verbundenen Lehranstalten*, Kronstadt, 1878, 1–39.
- PHILIPPI, M.
1984
Maja PHILIPPI: *Der Bürgeraufstand von Kronstadt 1688. Ein Beitrag zur Geschichte Siebenbürgens am Ende des 17. Jahrhunderts*, In: *Beiträge zur Geschichte von Kronstadt in Siebenbürgen*, hg. v. Paul PHILIPPI, Köln–Wien, 1984, 225–333.
- PHILIPPI–
WIRTH-POELCHAU
1989
Maja PHILIPPI–Lore WIRTH-POELCHAU: *Magistri Marci Fronii Fatalis Urbis Exustio Anno 1689. 300 Jahre seit dem Großen Brand von Kronstadt*, In: *Siebenbürgische Semesterblätter*, 3. (1989) 2. sz., 134–142.
- ROTH
2010
Harald ROTH: *Kronstadt in Siebenbürgen. Eine kleine Stadtgeschichte*, Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 2010.
- Quellen VI.*
Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó, VI. Chroniken und Tagebücher, III. 1549–1827, Brassó, 1915.
- Quellen VII.*
Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó, VII. Chroniken und Tagebücher, IV. 1684–1783, Brassó, 1918.
- SCHMIDT-BRENTANO
2006
Antonio SCHMIDT-BRENTANO: *Kaiserliche und k. k. Generale (1618–1815)*, Österreichisches Staatsarchiv, 2006. <http://www.oesta.gv.at/DocView.axd?CobId=18890> (2018. 05. 20.).

Schriftsteller-Lexikon

1983

Joseph TRAUSCH–Friedrich SCHULLER–Hermann A. HIENZ: *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen*, I–IV., Köln–Wien, Böhlau, 1983.

SEEWALDT

Martin SEEWALDT: *Kirchturmknopfschrift (1689–1694)*, In: *Quellen* VI., 570–578.

STENNER

1916

Friedrich STENNER: *Die Beamten der Stadt Brassó (Kronstadt) von Anfang der städtischen Verwaltung bis auf die Gegenwart*, Brassó, 1916. (*Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, VII., Beiheft I.)

SZABÓ–TONK

1992

SZABÓ Miklós–TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban, 1521–1700*, Szeged, 1992. (*Fontes rerum scholasticarum*, IV.)

SZEGEDI

2002

SZEGEDI Edit: *Geschichtsbewusstsein und Gruppenidentität. Die Historiographie der Siebenbürger Sachsen zwischen Barock und Aufklärung*, Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 2002. (*Studia Transylvanica*, 28.)

SZINNYEI

1891–1914

SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, I–XIV., Budapest, 1891–1914.

SZIRTES

2015

SZIRTES Zsófia: *Az erdélyi szászság érdekérvényesítése az átmeneti korszakban (1690–1711)*, Doktori (PhD-) értekezés, Kézirat, PPKE–BTK, 2015. https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/SZIRTES_DISSZERT%C3%81CI%C3%93_2015.pdf (2018. 05. 20.).

TRÓCSÁNYI

1980

TRÓCSÁNYI Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet, 6.)

TÜDÖS S.

1999

TÜDÖS S. Kinga: *Szentkatolnai Polos István végrendelete 1688-ból. (Erdélyi testamentumok 1.)*, In: *Acta. A Székely Nemzeti Múzeum és a Csiki Székely Múzeum kiadványa*, 1. (1999), 325–331.

ZIEGLER

Auszug aus „Calendarium Historicum” von Martin ZIEGLER (1526–1715), In: *Quellen zur Geschichte der Stadt*

Brassó, IV., *Chroniken und Tagebücher*, I. 1143–1867, Brassó, 1903, 528–533.

ZIEGLER Á.
2018

ZIEGLER Ágnes: *A brassói Fekete templom – Reformáció és renováció. Felekezeti, városi, rendi csoportidentitás kifejeződése egy újjászülető épületben*, Brassó–Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2018.

ZIKELI
2007

Daniel ZIKELI: „*Ach schläfst du Siebenbürgen noch?*” *Der siebenbürgisch-sächsische Pfarrer Markus Fronius (1659–1713). Studien zu Leben und Werk*, București, Blueprint International, 2007. (Seriä Academia, VI, Veröffentlichungen der Evangelischen Akademie Siebenbürgen)